

Молдабек Қ., Қанаева И.Т.

*п.ғ.д., профессор, педагогикалық факультетінің 2 курс магистранты, Silkway
Халықаралық университеті Шымкент қ., Қазақстан*

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН КӨРКЕМ ЖАЗУҒА

ҮЙРЕТУ

Тіл мен сөйлесім қарым-қатынас мақсатында тілдік құралдарды пайдалану үдерісі ретінде психолог ғалымдардың ұдайы назарында болып келеді. Сөйлесім механизмдері оның қызмет атқару механизмдері сияқты соңғы уақытта бірнеше рет мұқият зерттелінді. Оның ішінде Н.И.Жинкин, Б.Г.Ананьев, А.Н. Леонтьев, Л.С. Выготский, С.Н. Лысенкова, Д.Б. Богоявленский және бірқатар басқа да ғалымдардың жұмысы маңызды.

Психология ғылымының анықтауынша, адамның сөйлесім тілі оның орналасу және қызмет атқару тәсілдері бойынша екі түрге бөлінеді - ішкі тіл, сыртқы тіл. Сыртқы тіл өз кезегінде жазылымша (екі нысанда: жазылым, оқу) ауызша болып бөлінеді.

Ғалымдар көптеген эксперименттер жүргізе отырып, біздің барлық тілдік әрекеттердің дыбыстық сипатқа ие екендігін көз жеткізе дәлелдеп берді. Демек, есту және кинестетикалық (тіл қозғаушы) рецепторлар адамның кез келген тілдік қызметі жағдайында өз белсенділігін танытады, яғни адам ішкі тіл тұрғысынан ойлағанда, сондай-ақ сөйлегенде немесе әлдебір адамды тыңдағанда, жазғанда немесе оқығанда тіл белсенді қызмет атқарады.

Бұл жағдайда, кезінде И.П.Павлов тарапынан анықталғандай, екінші сигналдық жүйенің негізгі (базалық) компоненті ретінде тіл қозғаушы анализатор ретінде танылады. Ол барлық қалған анализаторлардың қызметін үйлестіреді.

Жазылымның сыртқы (дыбыстық) құрылыммен тығыз байланысы туралы А.Р.Лурия өзінің «жазылымның психологиялық-физиологиялық очерктері» кітабында өте сенімді түрінде баяндап өтті. Ол, әсіресе, жазылым үдерісі жай ғана көру түсініктері мен тиісті қозғалтқыш факторлардың байланысынан ғана құралатын жай ғана идеомоторлық акт деп қарастырады. Осы үдерістің

құрамына қозғалыс пен көру салаларынан тыс жатқан көптеген компоненттер енеді, оған мыналар жатады: міндеттің туындауы (бастапқы ой), ойдың алдын-ала құралуы, есте сақтау және оны ішкі тілдің көмегімен жадыда сақтау, пайда болған ойды фразаның немесе біртұтас мәтіннің тиісті құралымына енгізу.

Жазылымша мәтін өздігінен тіл болып саналмайтыны белгілі, ол бар болғаны көзбен көрілетін графикалық сызба. Сондықтан күрделі психологиялық-физиологиялық үдеріс ретінде жазылымша тілдің сипатын дұрыс ұғыну үшін, «әрбір нағыз жазылым актіңде көзбен көру компоненттері ғана емес, сондай-ақ есту анализі де қатысып отыратындығын, және жазылатын сөз неғұрлым бізге аз үйреншікті болса, соғұрлым дыбыстық талдаудың көбірек қатысуын қажет ететіндігін» ескеру керек, екендігі белгілі. А.Р.Лурияның атап өтуінше, жазылым үдерісінде артикуляциялар (жазылушы сөзді іштей қайталау) зор рөл атқарады. Олар жазылымша тілдің маңызды құрамдас бөлімі болып табылады. Солай бола тұрса да, кейде естілмейтін ішкі сөз түрінде жасырын күйде пайда бола алады. Жазылым үдерісінің дыбысталуы туралы Н.И.Жинкин де өзінің «III-VII сынып оқушыларының жазылымша тілін дамыту» мақаласында атап өтеді.

Жазылымша тілді ауызша тілге механикалық тұрғыдан қарсы қоюға қарсылық көрсете отырып, ол былай дей тұжырымдайды: «Интонация жазылымша тілге емес, тек қана ауызша тілге қатысты деген пікір өте қате, ол тілдің дыбыстық табиғаты туралы ережелерге қайшы келеді», -деп есептеді. Н.И.Жинкин өзінің жұмысында «тіл дамыту әдістемесі үшін маңызды болып келетін, жазылуына сөйлемді «интонациялық орнықтыру» деп аталушы ережені ұсынады. Ол ойластырылған сөйлемнің алғашқы сөзін жазғаннан соң-ақ, ақыл-ойда интонациялық орнықтыру мен бүкіл сөйлемнің пішіні анықталады» деп санайды. Оқушылардың өзара байланысатын жазылымша тілін дамытуда Н.И.Жинкиннің тарапынан құрастырылатын мәтіннің ескертпелі синтезі туралы ережесі де ерекше маңызға ие. Ескертпелі синтез ең алдымен қажеттісөздерді таңдай білуде, белгілі бір ойға сәйкес пәндік

заттық белгілерді (яғни мазмұн элементтерін) бөле білуде, әлдебір ойда білдіруге барынша жақынкелетін синтаксистік құрылымдарды таба білуде қарастырады. Сонымен қатар ескертпелі фразалық синтез үдерісінде предикаттардың (логикалық екпіндердің) интонациялық тұрғыдан бөлініп тұруы маңызды болып табылады деп есептейді. Сондай-ақ предикаттарды дұрыс орналастыра білу жазып отырған адамның қолына сөйлем топтарын интонациялық-мағыналық предикаттар синтезді меңгеру кілтін ұсынады, бүкіл мәтіннің интонациясын түсінуге мүмкіндік береді.

Мектеп оқушыларының көркем жазу сауатын дамыту әдістемесі үшін, стилистикалық синтагманың негізгі бірлігі ретіндегі синтагма туралы ілім өте маңызды болып келеді. Бірқатар ғалымдардың синтагмаға деген көзқарастарын сын тұрғысынан егжей-тегжей талдай отырып, В.В.Виноградов бұл терминге мынадай түсінік берді: «Синтагма дегеніміз -бұл «шындық өмірдің бір бөлшегін көрсететін, берілген хабардың жанды экспрессиясымен интонациясына толыққан семантикалық- синтаксистік тіл бірлігі». Ол сол бір сөздің, сол бір тілдің осыдан басқа да семантикалық-синтаксистік бірліктерімен тығыз мағыналық байланыста тұрады», дей келіп, синтагманың Көркем жазу ға қатыстылығын айтады. В.В.Виноградовтың ойы бойынша, синтагмалық бөлінуде хабардың нәзік мағыналық және стилистикалық белгілері беріледі. Сондықтан сөйлемді синтагмаларға дұрыс ажырата білу және олардың ерекшеліктерін дұрыс анықтай білу автордың ой тереңдігіне үңіле білуге, әлдебір айтылған сөздің нәзік мағыналық белгілерін түсіне білуге мүмкіндік береді де, тыныс белгілерді дұрыс қоюға негіз болатынын айтады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әбілқаев А. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. –Алматы: Санат, 1995, 120 б.
2. Жапбаров А. Оқушылардың тілін дамыта оқытудың әдіснамалық және әдістемелік негіздері. 1-кітап, Алматы, 2007.
3. Тұрғанбаев Ә. т.б. Ғылым тарихы мен философиясы, -Алматы:Білім, 2006, 285 б.